

Unha compartida teima galeguista ata o final: Díaz Baliño, Casal e Cabada Vázquez

Manuel Cabada Castro

Corda de tres fíos non rompe axiña

(Eclesiastés 4, 12)

No ano pasado 2006 cumpríuse o septuaxésimo cabodano da morte de tres destacados galeguistas vencellados polo seu común ideario político, polo seu traballo a prol da cultura galega e pola súa mutua amizade persoal.

Cabada Vázquez morre prematuramente a comezos de abril de 1936, vítima dunha rápida enfermidade, lonxe da súa patria galega. Os seus dous amigos seguirano no mesmo ano, só catro meses despois, a mediados do mes de agosto, vítimas da violencia desencadeada polo levantamento militar contra o goberno republicano. No intre da súa morte Cabada Vázquez –o máis novo dos tres– contaba só con 34 anos, mentres que Díaz Baliño e Casal (“paseados” ámbolos dous con só cinco días de diferenza) con 47 e 40 anos respectivamente.

Esta breve lembranza dunha relación de amizade ideolóxica e de común compromiso co país galego quere contribuír tamén a loitar, parcialmente alomenos, contra a alienante “desmemorización” da que en máis dunha ocasión nos ten falado o benemérito Isaac Díaz Pardo:

Creo –dinos o fillo de Camilo Díaz Baliño– que el enfrentamiento, la violencia y la confusión de los primeros años del franquismo no fueron lo peor. Lo peor sería la sistemática desmemorización y desorientación que se nos impuso durante cuatro décadas. Y esto es lo que ha causado el mayor mal en la sociedad de nuestro tiempo, sobre todo entre nosotros los gallegos. No es el peor mal para un individuo que le maten a sus progenitores sino que lo dejen con la boca abierta y desmemoriado para toda la vida [...] Pero la desmemorización es el arma más poderosa que manejan los enemigos de Galicia y es la causa de la confusa situación en que nos encontramos hoy¹.

A finalidade da actualización da historia, fronte á desmemoriación, é, en definitiva, ética ou benéfica, como ben o salienta o mesmo Díaz Pardo: “Una vez más hay que decir que para superar el pasado hay que conocerlo. Si nos lo ocultan, el daño se seguirá cometiendo y no se puede perdonar un daño del que no nos hemos arrepentido”².

A ocasión concreta que motiva a redacción destas breves liñas foi, sen embargo, o ter dado hai pouco na biblioteca de Cabada Vázquez co libríño-folleto de Díaz Baliño titulado *Conto de Guerra*³. Nel atópanse, en efecto, case simbolicamente vencellados os tres nomes: Díaz Baliño, como autor e decorador artístico do escrito⁴;

- 1 DÍAZ PARDO, I., *Galicia hoy y el resto del mundo* (Sada-A Coruña, Ed. do Castro, 1987), p. 15. Sobre esta “desmemorización” indica máis adiante Díaz Pardo: “La desmemorización de los hechos y sobre todo de las personas que los protagonizaron produce desasosiego cuando queremos recordarlos y se fueron borrando los testimonios que los definían, y es un dolor ver que pasan como si no hubiesen existido y queda sólo de ellos un débil rastro sin nombre ni imagen, como si hubiésemos colaborado, por oportunismo, en el asesinato de su recuerdo [...] Sólo se puede justificar [la desmemorización] por el asilvestramiento que ha tratado de hacer el franquismo con nosotros y a veces también por la envidia asociada que no perdonarían el ejemplo de lealtad que trasciende de algunos hombres” (p. 89).
- 2 DÍAZ PARDO, o. c., p. 21. Xa dixera o filósofo Santayana que “os pobos que esquecen a súa historia, están condenados a repetila”, sentenza que me impresionou vehementemente cando por primeira vez a lin hai moitos anos no campo de concentración de Dachau, localidade preto da que vivín durante catro anos nos meus tempos estudiantís.
- 3 Debo ó meu irmán Lino a nova da existencia desta publicación de Díaz Baliño (ó meu saber o seu único escrito en forma de libro) na biblioteca do noso tío Cabada Vázquez, que por inadvertencia miña non quedou recollida nos *Fondos bibliográficos da biblioteca do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez (1901-1936)*: “A Estrada. Miscelánea histórica e cultural”, vol. 3 (2000) 237-308. Sirva esta indicación aquí para que os lectores da mencionada lista bibliográfica inclúan agora nela este novo título.
- 4 Respecto do libríño indica con razón José Antonio Durán que está feito “con cuidadoso diseño personal”. Cf. DURÁN, J. A., *Camilo Díaz Baliño. Crónica de otro olvido inexplicable* (Sada-A Coruña, Ed. do Castro, 1990), p. 36.

Casal, como editor do mesmo na súa imprenta-editorial “Nós” da Coruña, xunto coa dedicatoria, pertencente ó mesmo texto impreso do escrito, de Díaz Baliño a Casal; e, finalmente, Cabada Vázquez, noutra dedicatoria –esta xa manuscrita e persoal– de Díaz Baliño a Cabada Vázquez, que aparece na segunda páxina de cuberta do exemplar doado por Díaz Baliño ó seu amigo.

A dedicatoria que forma parte do texto impreso do libriño do autor de *Conto de Guerra* di así: “Ás Escolas da Irmandade da Fala - novo lar onde arde o lume sagro da Raza. A Anxel Casal, meu irmán benquerido, loitador qu’alcende os corazóns dos rapaciños das escolas irmandinas. Camilo Díaz Baliño. Nadal de 1927”.

O libriño publicouse no ano 1928, e sabemos ademais o día e a hora por mor da dedicatoria manuscrita no exemplar que Casal lle remesou desde A Coruña a Díaz Baliño (que xa desde o ano 1920 residía en Santiago trala súa anterior estancia na Coruña): “Velahí con todo agarimo o primeiro exemplar que se rematou agora mesmo, 12 e 50’ do día 29 de Maio do 1928. A. Casal”⁵.

Respecto de Cabada Vázquez, no mencionado exemplar do *Conto de Guerra* que se atopa na súa biblioteca, a dedicatoria é a seguinte:

Para Xosé Ml. Cabada irmán galego - corazón esgrevio. Irmán entre os irmáns, amigo entre os amigos, home entre os homes, sacrificio entre os sacrificios. Co cariño, ca arela de recibir o ben de Deus das súas mans. Camilo Díaz Baliño. Na festa de Galiza do 1930.

Para entender estas últimas palabras da dedicatoria cómpre saber que Cabada Vázquez recibira pouco antes (o 14 de xuño deste mesmo ano) a orde eclesial do diaconado no Seminario de Santiago, de camiño polo tanto en principio cara á próxima recepción da orde do presbiterado, aínda que esta non se levaría a efecto porque Cabada Vázquez solicitaría e recibiría xa no ano seguinte, en setembro de 1931, a dispensa da orde do diaconado.

5 O texto reprografiado desta dedicatoria pode verse en Díaz PARDO, *o. c.*, p. 154, e tamén (xunto co texto de tódalas páxinas do libriño-folleto *Conto de Guerra*) no comezo das “Ilustraciones” da citada publicación de J. A. Durán.

Non é posible rememorar aquí en detalle a peripecia vital deste xove poeta e político galeguista estradense, tan apreciado —como se ve— polo seu amigo Díaz Baliño. Aludirei, sen embargo, brevemente a algunhas circunstancias da súa vida.

Nado en 1901 na parroquia de Codeseda (A Estrada), comeza en 1918 os seus estudos no Seminario de Santiago, que interrompe en 1923, aínda que volve ó mesmo centro catro anos despois. En 1931 abandona definitivamente a carreira eclesiástica e, despois de acadar o título de licenciado en Filosofía e Letras (Sección Historia) pola Universidade de Santiago, comeza a súa posterior labor docente, que o levará a diversas localidades: os Institutos de Vigo, Medina de Rioseco (Valladolid) e finalmente Linares, onde morre prematuramente o 2 de abril de 1936. Nestes últimos Institutos, no de Medina de Rioseco e no de Linares foi Director do centro académico, ademais de profesor.

A súa produción literaria, sobre todo poética e en galego, comeza en idade temperá, xa en 1923, culminando en 1931 coa publicación do seu poemario *Vagalumes*.

Desenvolverá ó tempo unha intensa actividade política, asistindo moi probablemente xa en 1923 á V Asemblea das Irmandades da Fala e xa certamente en 1930 á VI Asemblea. En 1927 faise socio do Seminario de Estudos Galegos. En abril de 1931 é nomeado vocal do comité provisional da “Agrupación Nazionalista” de Santiago e en decembro deste mesmo ano participa activamente en Pontevedra na asemblea fundacional do Partido Galeguista. En decembro do ano seguinte é nomeado Secretario de Actas do Grupo Galeguista de Vigo, participando así mesmo pouco despois, tamén como Secretario de Actas, na II Asemblea do Partido Galeguista celebrada en Santiago.

Pódese dicir que a curta e intensa vida de Cabada Vázquez estivo decididamente centrada na promoción cultural e política de Galicia. E será xustamente isto o que o porá en relación directa, ide-

olóxica e amical, con Díaz Baliño e Casal ata a común desaparición dos tres no mesmo ano 1936 ⁶.

A relación de Cabada Vázquez co escenógrafo Díaz Baliño vai xurdir sobre todo desde a vinda do artista, deseñador e ilustrador bibliográfico, da Coruña a Santiago no ano 1920. Segundo a información do seu fillo, Díaz Baliño fora xa delineante na Deputación coruñesa entre 1910 e 1920. Pertencían ademais xa daquela, tanto el como a súa dona, ás temperás Irmandades da Fala ⁷. Desde a súa chegada a Santiago multiplícase, por outra banda, a súa actividade artística, incluso docente (como profesor de dibuxo artístico na Academia Gelmírez, etc.), sendo nomeado ademais en 1925 delineante do Concello de Santiago, cargo no que permanecería ata a súa morte ⁸. A súa relación co galeguismo amósase na súa función representativa ou delegada en Santiago da Irmandade da Fala da Coruña, aparecendo en 1922 como “Conselleiro 1º da Delegación da I.N.G. [Irmandade Nacionalista Galega] en Santiago” e sendo nomeado posteriormente, en 1930, polo Consello Directivo da mesma Irmandade da Fala da Coruña, “Delegado” representativo dela en Santiago ⁹. De feito, a mencionada dedicatoria de 1927 de *Conto de Guerra* vai dirixida –como xa sabemos–, xunto a Casal, ás “Escolas

6 Para unha máis ampla e completa información remito ós meus escritos: *Xosé Manuel Cabada Vázquez, Obra Completa. Poemas e outros escritos*. Edición, introducción e notas de MANUEL CABADA CASTRO (A Estrada, Fundación Cultural da Estrada, 2001); CABADA CASTRO, M., *Paixón poética e militancia galeguista. Estudio biográfico sobre Xosé Manuel Cabada Vázquez (1901-1936)* (Sada - A Coruña, Ed. do Castro, 2001).

7 Cf. DÍAZ PARDO, o. c., p. 154. Segundo Durán, a integración dos dous (Díaz Baliño e maila súa dona) nas Irmandades da Fala data de 1918 (Cf. DURÁN, o. c., p. 23).

8 Cf. SUÁREZ RODRÍGUEZ, Ester, *Camilo Díaz Baliño*. En: *O Rexionalismo* (Dirección: ANTÓN PULIDO NOVOA. Fotografía: XULIO GIL), Vigo, Nova Galicia Edicións, 1999, Vol. II, p. 94. Luis Seoane indica que o cargo de director artístico no Concello compostelán comezara xa en 1924 (un ano antes). Ver a súa colaboración *Díaz Baliño, Camilo* no tomo 9 da “Gran Enciclopedia Gallega”. Vázquez Souza, en troques, retrasa o nomeamento de Díaz Baliño como delineante municipal ata o 1927 (Cf. VÁZQUEZ SOUZA, ERNESTO, *A fouce, o hórreo e o prelo: Anxel Casal ou o libro galego moderno*, Sada - A Coruña, Ed. do Castro, 2003, p. 308).

9 Pódese ver a documentación relativa a esta función representativa de Díaz Baliño da Irmandade da Coruña en Santiago en DÍAZ PARDO, o. c., p. 156.

da Irmandade da Fala”, nas que co seu ensino gratuíto tanto Casal como Díaz Baliño colaboraron xenerosamente¹⁰.

Sobre a importancia da figura de Díaz Baliño e do seu influxo no ámbito cultural e galeguista da época, escribe Durán: “Aquel ‘ermiño del arte’ –traje blanco de faena, arremangados los brazos, desabrochada la camisa, en alpargatas, con el cigarro entre los brazos”– convirtió su propio santuario de las afueras de la ciudad en templo del galleguismo y en verdadero centro de la dinamización cultural compostelana de los años veinte y treinta”¹¹.

De feito, o galeguismo “artístico” de Díaz Baliño intentou expresar simbolicamente a mitoloxía e a tradición dunha Galicia ideal de maneira diferente a como o fixo por exemplo Castelao¹². Quizais por iso Díaz Baliño, sobre todo inicialmente e a pesar da súa pertenza ás Irmandades da Fala, non se decidiu de maneira explícita pola participación directa na política galeguista estrictamente tal, como ocorre no caso dos seus amigos Cabada Vázquez e Casal, ámbolos dous –a diferenza de Díaz Baliño– activos participantes na fundación do Partido Galeguista en decembro de 1931. Pola súa parte, Díaz Baliño considerou labor prioritario seu o ámbito cultural do galeguismo, aínda que claramente sempre ó servicio dunha actividade centrada na promoción xeral e polo tanto tamén política do país galego. De aquí que Ester Suárez fale de Díaz Baliño como dun “nacionalista sen partido”, pero que pouco a pouco vai fortalecendo o seu nacionalismo, seguindo “a evolución dun galeguismo que se irá despoxando da roupaxe rexionalista decimonónica e acentuando o seu carácter democrático, republicano e liberal”¹³.

10 Cf. VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, p. 308.

11 DURÁN, *o. c.*, p. 22.

12 “Se en Castelao temos a denuncia social pura e desgarradora, Baliño ofrécenos a esperanza dunha Galicia aínda soñada. Co seu simbolismo redimensiona o mito e a tradición populares e ennobrece os elementos de referencia galegos, configurando os iconos nos que reflectir a nosa identidade común” [SUÁREZ RODRÍGUEZ, ESTER, *Pintor de trasnos e meigas*: “Ferrol análisis”, nº 13 (1998) 99].

13 SUÁREZ, *Pintor...*, p. 96. Esta evolución é constatada tamén por Durán ó falar do “crecemento e corrimiento de Camilo Díaz hacia posiciones de izquierda” nos anos seguintes á pro-

Camilo visto por Joaquín de Arévalo.

Afectuosamente.

Arévalo tan delicado
 Que nada se queixa al que
 Es fuy un amarrachado.
 Por mi pluma de colada
 Que fizo dell un ollano!
 Reivindicado del mundo galego
 Valtorria fult: El Ferial

Joaquín de Arévalo
 Agosto 1919.

Visto por Cebreiro.

CEBREIRO
 1920

Visto por Seoane.

Visto por Maside.

Camilo Díaz Baliño visto por Joaquín de Arévalo, Cebreiro, Seoane e Maside.

Cando Díaz Baliño se traslada da Coruña a Santiago no ano 1920, había xa dous anos que Cabada Vázquez empezara os seus estudos no Seminario desta cidade. Xa sabemos tamén que Díaz Baliño actuaba en Santiago alomenos desde 1922 como Conselleiro 1º da “Irmandade Nacionalista Galega” (a denominación oficial das “Irmandades da Fala”, segundo a decisión da IV Asemblea de Monforte de febreiro de 1922). É moi posible que Cabada Vázquez entrase por entón en contacto con Díaz Baliño. De feito dispoño de fortes e claros indicios –tal como indiquei noutro lugar¹⁴– de que o xove seminarista de vinteún anos asistiu xa á V Asemblea das

clamación da República, aparecendo así Díaz Baliño “cada vez más identificado —hasta fundirse por completo— con el ala izquierda del galleguismo de entonces”, chegando posteriormente á súa adherencia ó frontepopulismo (Cf. DURÁN, *o. c.*, pp. 26-27).

14 Cf. CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 210-211.

Irmandades celebrada na Coruña, nos días 18 e 19 de marzo de 1923, probablemente en compañía de Díaz Baliño. É ademais no mes seguinte á celebración desta asemblea cando Cabada Vázquez se vai estrear como escritor de poemas en galego.

Cabada Vázquez interrompe, sen embargo, os seus estudos composteláns durante catro anos, para volver a retomalos no curso 1927-28. En maio de 1927, pouco antes da súa volta a Santiago, fai lembranza no seu *Chamamento* á mocidade estradense da categoría artística do seu amigo Díaz Baliño¹⁵. Á súa volta, en outono deste mesmo ano 1927, aparece como socio do Seminario de Estudos Galegos, coincidindo o ano coa data do traslado de Díaz Baliño ó nº 20 da rúa das Hortas¹⁶. A relación con Díaz Baliño renóvase, pois, e intensifícase co reencontro dos dous na cidade do Apóstolo.

É posible tamén que diversos traballos realizados por Díaz Baliño en relación coa bisbarra de orixe de Cabada Vázquez tivesen algo que ver coa súa amizade con este. O escenógrafo compostelán fixo, en efecto, en 1929 o decorado para a xira por América dos gaiteiros de Soutelo de Montes, localidade próxima á parroquia natal de Cabada Vázquez¹⁷. Atópase, ademais, entre os papeis de Cabada Vázquez un bosquexo de Díaz Baliño para unha coroa da Virxe da Grela, lugar pertencente a Codeseda, parroquia natal de Cabada Vázquez. Baixo o bosquexo lese o seguinte texto:

Corona real galega para Nosa Señora da Grela.

Este dibuxo está baseado na coroa de un escudo dun pendón de unha Alarma, pol-o tanto é enteiramente galego e netamente patriótico.

Ninguén que non sexa a Virgen da Grela, poderá usar esta corona pois a ela vai adicado este dibuxo. Camilo Díaz Baliño.

15 "Tampouco temos falla de esceógrafos. Falen por min Camilo Díaz e Castelao". Cf. CABADA CASTRO, M. (ed.), *Xosé Manuel Cabada Vázquez...*, p. 167.

16 Cf. DÍAZ PARDO, o. c., p. 156. Díaz Baliño ingresara como membro do Seminario de Estudos Galegos no ano anterior. Cf. DOBARRO PAZ, XOSÉ M^o / VÁZQUEZ SOUZA, ERNESTO, *Ánxel Casal (1895-1936). Textos e documentos* (Sada - A Coruña, Ed. do Castro, 2003), p. 218.

17 Cf. DURÁN, o. c...., p. 36.

De feito, ó comezo do fermoso poema “Nosa Señora da Grela” do poeta de Codeseda hai un dibuxo de Díaz Baliño da Virxe da Grela cunha coroa moi semellante á do mencionado bosquexo¹⁸.

En abril de 1930 remítenlles Cabada Vázquez ós seus amigos, entre eles a Díaz Baliño, unha comunicación en galego, impresa no prelo do Seminario compostelán, sobre a súa promoción á orde do subdiaconado. É posible interpretar como resposta a esta misiva do seu amigo o debuxo (do que se

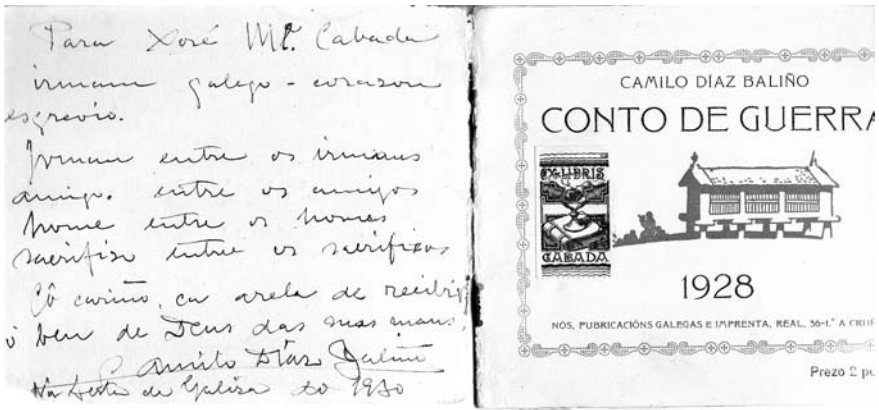
Camilo nun óleo de Ricardo Camino no 1919.

conserva só un anaco entre os papeis de Cabada Vázquez) da autoría de Díaz Baliño, que este lle doa ó novo subdiácono e que leva na parte inferior esta lenda manuscrita: “A Xosé Cabada Vázquez ca arela de ouvir a súa primeira misa. Camilo Díaz Baliño [rubricado]. 1930”.

Só tres semanas despois de ter recibido a devandita orde, asiste Cabada Vázquez con Díaz Baliño e Ánxel Casal, entre outros, á VI e derradeira Asemblea das Irmandades, que se celebra na Coruña o domingo 27 de abril de 1930, unha asemblea que só puido ter lugar gracias ó final da Dictadura¹⁹. Dous meses despois deste encontro na

18 Cf. CABADA VÁZQUEZ, XOSÉ ML. *Vagalumes. Versos galegos*, Edic. facsímil (Asociación de Fillos e Amigos da Estrada, 1989) da edic. de 1931 (Santiago, Imprenta, Lib. e Enc. do Seminario C. Central), p. 271.

19 As asembleas das Irmandades levaban de feito sete anos sen se poder celebrar.

O “Conto de guerra” de Díaz Baliño, cunha afectuosa adicatoria a Xosé Manuel Cabada.

Coruña atópanse de novo os dous na vila de A Estrada, na Redacción do xornal “El Emigrado”²⁰.

Menos dun mes despois deste encontro na Redacción do xornal estradense, o 25 de xullo, é cando Díaz Baliño lle dedica a Cabada Vázquez o seu, anteriormente mencionado, *Conto de Guerra*.

O seguinte ano 1931 é moi decisivo na biografía de Cabada Vázquez desde o punto de vista literario e político, pero tamén respecto da súa relación con Díaz Baliño. En xaneiro ou primeiros de febreiro deste ano aparece o seu poemario *Vagalumes*, un volume na que a colaboración artística do seu amigo é moi relevante. Non só a portada do volume (verbo da cal Alonso Montero dirá que “está, ó meu ver, entre as máis fermosas que deseñou quen tanto sabía de cubertas de libros”²¹), senón tamén as viñetas que acompañan ós poemas son de Díaz Baliño. Consérvanse aínda (entre os libros e escritos de Cabada Vázquez) os orixinais destas ilustracións feitas

20 “*Grata visita*.- Han estado a visitarnos en esta Redacción el poeta de Codeseda, Cabada Vázquez, y el escenógrafo compostelano Camilo Díaz Baliño, acompañados del culto Secretario de nuestro Ayuntamiento, Sr. Reino. Agradecemos sumamente la visita” (“El Emigrado”, nº 341, 30 xuño 1930, p. 4).

21 Cf. o Estudio Introductorio de Xesús Alonso Montero a CABADA VÁZQUEZ, *Vagalumes...*, p. 25.

expresamente por Díaz Baliño para *Vagalumes*, que levan esta amical e xenerosa dedicatoria do seu autor: “A Pepe Cabada, bon amigo, bon irmán, bon en todo. Camilo Díaz Baliño. XI do 1930”²².

Desde xaneiro ata mediados deste ano 1931 realiza Díaz Baliño unha xira coa coral ourensá “De Ruada”, como director artístico da mesma, por Arxentina, Uruguai e Brasil²³. Mentres aínda se atopa por América, ocorre en España a proclamación da República o 14 de abril, acontecemento este que influirá en boa medida no posterior corremento ideolóxico á esquerda de Díaz Baliño no ámbito das diversas tendencias do galeguismo²⁴. Pola súa parte, Cabada Vázquez seguíu con interese e emotiva participación esta xira do seu amigo por terras de América, tal como se pode percibir do texto dunha carta que lle escribe ó seu amigo desde o Pazo de Raxoi de Santiago de Compostela o 23 de maio de 1931:

Meu querido amigo e irmán: ¿Será que no teu viaxe a esas terras afogaches nas salgadas augas do Atlántico a amizade que nos xungiura? Coido que non acontecería así, aínda que o teu longo e escuro silencio o pareza confirmar.

Nas túas mans debes ter xa de hai tempo unha carta miña, na que con unha estreita aperta che mandaba miña máis fonda embora polos trunfos acadados. Con dor vexo que pra o caso foi coma se non che a mandara, xa que non quixeches contestar, non embargantes a túa promesa e a de Salvador. Non recibín ningunha revista nin xornal. Nin siquiera “Céltiga” chegou a min pra traerme notizas da vosa xornada magna por isas terras de Alén-mar. Mais con todo, soupen revolverme pra saber algo de vós e dos vosos trunfos.

-
- 22 Entre estes orixinais está tamén o do *ex libris* de Cabada Vázquez, realizado tamén polo seu amigo Díaz Baliño.
- 23 Ver o fermoso cartel, coa cabeceira “Galicia. Coral ‘De Ruada’”, que para esta ocasión realizou Díaz Baliño en 1931 en SUÁREZ, *Camilo...*, p. 119. En relación con esta xira de Díaz Baliño, consérvase na biblioteca de Cabada Vázquez o folleto *Teatro Avenida. “Coral de ruada”* (Buenos Aires, C.A.D.E., 1931). Ver tamén CARBALLO-CALERO RAMOS, MARÍA VICTORIA, *Camilo Díaz Baliño y la Coral “De Ruada”*. En: *Arte y ciudad en Galicia, siglo XX* (Santiago, Fundación Caixa Galicia, 1992), pp. 9-33.
- 24 Así o indica E. Suárez: “Na súa [de Díaz Baliño] ausencia o panorama político muda radicalmente. A chegada da República pon a proba o nivel de compromiso político das diversas tendencias galeguistas, evidenciando e radicalizando as tensións ideolóxicas internas. Ante a nova realidade, e visto o cariz fascista que adquiren as antigas formacións tradicionalistas onde militara, Baliño achégase ó sector esquerdista e asume unha participación decididamente activa dentro da política nacionalista” (SUÁREZ, *Camilo...*, p. 95).

Aquí isto anda todo revolto. Por Galicia adiante anda unha manchea de “bos e xenerosos” chamando ás concencias da xente. Inda que traballamos, temo que non academos o froito cobizado. A min, os da miña banda —xa sabes de que-nes falo— xa me teñen fichado. Mais non importa. Inda poidera ser que fora cantar misa a isas terras. Agora ando a ver si dentro de quince días podo fundalos estudos universitarios. Xa veremos.

Hoxe estiven na túa casa con a túa muller e con os teus fillos. Falamos todo o tempo de ti. Queren que os mandes ir, se te quedas ahí; pois según me dixeron parece que non pensas voltar tan axiña. Eu xa ti sabes como penso acerca dese asunto, polo que temos falado denantes da túa marcha. O de aquí xa o coñeces, e polo tanto debes de aproveita-las boas ocasións se é que che se ofrecen ahí. A ver se inda nos topamos algún día por alá, e che podo servir pra porche algunha inscrición en latín. Debes de escribirlle á túa muller dereitamente, e falarlle de xeito que a tranquilices, pois xa sabes canto che quere, e canto se alegra coas noticias dos teus triunfos. Todos están moi ben, e moi contentos e queren saber se pensas de verdá quedarte por ahí, e d'entón cando vas a mandalos ir. Paréceme que non lles gustou que o Salvador che escribira pedíndoche nada [?] sen avisalos.

O teu irmán Xermán pasou uns días no Sanatorio de Ponte, e parolamos encol dos teus asuntos. Agora está pola Cruña. Según me enteiraron no Sanatorio está bastante mal, anque el non sabe nada. Se vou o catro á asambreira da Cruña, penso falar con eles na túa casa.

Quero que esta carta a contestes asemade que a recibas, e me contes moitas cousas de ti e do Coro. Escribe longo e tendido sen dor da tinta nin do papel.

Namentras por riba do mar tendo os meus brazos abertos pra estreitar nunha aperta garimosa ó bo amigo. ¡Terra a nosa!

Teu sempre affmo e irmán

José M. Cabada Vázquez

P. D.

Sáúdos ó Salvador, e dille que me poña tamén unhas letras e me mande algunhas noticias.

Vale

O Casal veuse coa imprenta pra Santiago e foise establecer ó nº 20 das Hortas. Xa ves que foi casoalidá. Saíches ti e entrou el.²⁵

A carta —na que na posdata final aparece ademais o nome do común amigo Ánxel Casal— reflicte por unha banda a sincera amizade entre Cabada Vázquez e Díaz Baliño (xunto coa familia deste)

25 O texto desta e doutras cartas (xunto cos meus comentarios a pé de páxina) pode lerse no Epistolario da xa citada *Obra Completa...* dos escritos de Xosé Manuel Cabada Vázquez, pp. 333-334.

e, por outra, as posibilidades e problemas que a recente proclamación da República desencadeara. Cabada Vázquez ve xa difícil neste intre (só tres meses antes de acadar a dispensa da orde do diaconado) que a súa aposta política galeguista poida compaxinarse doadamente co seu previsto e, en principio, próximo ministerio eclesial (o dito na carta de que “os da miña banda” o teñen “*fichado*” –no orixinal esta palabra está subliñada– fai sen dúbida referencia a esta circunstancia). Nembargantes, ó lado dos “bos e xenerosos”, Cabada Vázquez segue a “traballar”, “chamando ás concencias da xente” a prol da promoción social e política de Galicia. De feito, xustamente un mes antes desta carta (e só unha semana despois da proclamación da República), Cabada Vázquez fora nomeado vocal do comité provisional da “Agrupación Nazionalista” de Santiago xunto con Luis Seoane e Sebastián González, os outros dous vocais da mesma.

Pero desde outono de 1933 manobras políticas e tamén posibles intereses profesionais endogámicos fan que Cabada Vázquez teña que abandonar Galicia, aínda que desde arriba se intente atenuar as inxusticias e discriminacións con el nomeándoo director dos centros nos que vai exercer a súa función docente²⁶. En calquera caso, a distancia non fai enfeblecer a amizade con Díaz Baliño. Desde terras xienenses, concretamente desde o Instituto de Linares no que é profesor e director, escríbelle a el o 31 de outono de 1935:

Con un berro de ledicia, e o pensamento posto na Terra, vai a ti, dende ista lonxanía, un estreito abrazo e un saúdo garimoso do teu de cote amigo. J. M. Cabada V.

Só mes e medio despois, o 15 de decembro, mándalle de novo ó seu amigo a seguinte felicitación de Nadal:

El Director
del
Instituto Nacional de 2ª Enseñanza
E. L. M.

26 Ofrezco datos concretos sobre esta imposta “xira” de Cabada Vázquez por Castela e Andalucía en CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 97-134.

ao seu bon amigo Camilo Díaz Baliño, desexándolle moi felices Páscaros de Nadal e próspero Aninovo dende istas lonxanas terras andaluzas, onde a lembranza de cada amigo é unha estrela encendida no camiño de Sant-Yago.

J. M. Cabada Vázquez

Por sorte, consérvase entre os papeis de Cabada Vázquez a agarimosa resposta de Díaz Baliño a esta felicitación do seu amigo, con data do 18 de xaneiro de 1936, quizais a derradeira comunicación escrita directa²⁷ entre eles, dado que Cabada Vázquez morrería só dous meses e medio despois da data de redacción desta carta. Velaquí o seu texto:

Amigo Cabada: Recibín o teu E. L. M.

Ben e moi ben que te lembres dos amigos e irmáns. Mais ¿cando me mandas a nova da túa voda?

Cómpre que o fagas. Xa non tes impedimento; que a laboura do home na vida é o primeiro facer homes ... ou mulleres.

Un fillo teu, ou unha filla, ten que ser por forza un patriota.

Agardando esa nova e agardando sempre a libertade da Terra, libertade com-preta, libertade no senso enteiro da verba, abrázate teu irmán na causa e na Libertade.

Camilo Díaz Baliño.

Como se ve, a relación de Díaz Baliño con Cabada Vázquez vén confirmar de maneira concreta e puntual o que escribe E. Suárez sobre aquel, cando indica que “o seu labor material non se entende sen apreciar a valía humana dun home que se converte en compañeiro, cómplice e, en moitos casos, mestre de gran parte dos artistas e intelectuais que se relevan nese camiño que procura referencias nas que asentar unha concepción nacionalista”²⁸. O feito de que Cabada Vázquez estivese durante a súa primeira época (ata 1931) vencellado ó estamento eclesial pola súa condición de estudante no seminario compostelán non foi óbice algún para a súa amizade per-

27 Digo “directa”, porque —como se verá máis abaixo— Ánxel Casal, despois da súa elección como alcalde de Santiago, transmitíralle aínda a Cabada Vázquez —en marzo ou abril de 1936— “unha aperta de Camilo”. Camilo Díaz Baliño traballaba como delineante no concello compostelán xa con anterioridade á elección do seu amigo Casal como alcalde. Despois desta elección a colaboración no concello faríase naturalmente máis estreita.

28 SUÁREZ, *Pintor...*, p. 92.

soal e ideolóxica con Díaz Baliño, dado que este mantiña en realidade xa desde a súa primeira estancia na Coruña boas relacións persoais e profesionais cos círculos católicos²⁹. Ademais, a súa ideoloxía artística participaba –segundo E. Suárez– dun “sentimento galego baseado na tradición e na relixión, elementos que configuran un universo de ensoñación romántica que alimentará todas as súas creacións” e que se fai presente tamén no seu *Conto de Guerra*³⁰, que dedica a Cabada Vázquez.

Será no seu posterior período compostelán cando Díaz Baliño –como xa se indicou– “irá paulatinamente desvencellándose do compromiso inicial co tradicionalismo católico”³¹. É sobre todo nesta segunda e definitiva residencia compostelá onde hai que situar o que indican Dobarro Paz e Vázquez Souza sobre o escenógrafo ferrolán: “A pesar de boas relacións co clero, Camilo Díaz non deixou nunca de manifestar unha postura crítica que condicionaría o seu fin”³². Un talante crítico do que participaba tamén cada vez máis claramente o seu amigo Cabada Vázquez, que –como el mesmo, a piques xa de abandonar a carreira eclesiástica, lle comunicaba na mencionada carta a Díaz Baliño– se percibía a si mesmo como “fichado” polos “da súa banda”, a teor do conservadurismo do clero galego da época fronte ás reivindicacións autonomistas e sociais.

Pois ben, a pouco do comezo do levantamento militar de 1936 Díaz Baliño é encarcerado xunto con Casal e “paseado” –só cinco días antes ca este– na noite do 13 ó 14 de agosto de 1936, aparecendo o seu cadáver na gabia da estrada do lugar de Saa, na parroquia de Meixide (concello de Palas de Rei)³³. Pouco antes escribía desde o

29 Ver datos máis concretos sobre isto en SUÁREZ, *Camilo...*, p. 87. A modo de resumo, indica a mesma autora noutro lugar: “Non podemos esquecer que a súa formación, tanto artística como vital, esta ligada aos círculos católicos galegos” (id., *Pintor...*, p. 96).

30 Cf. SUÁREZ, *Pintor...*, p. 95. Aquí mesmo fala a autora do “misticismo sentimental” e do “sentimento relixioso” da obra artística de Díaz Baliño que están nel ó servicio da “recuperación da identidade cultural galega” (id., *o.c.*, pp. 95-96).

31 SUÁREZ, *Camilo...*, p. 89.

32 DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, p. 218.

33 Cf. DURÁN, *o. c.*, p. 7.

cárcere estas liñas nunha derradeira carta: “Tengo la seguridad de que yo estoy detenido por alguna calumnia y así lo creen todos”³⁴.

Mais, aínda que non é posible tentar atopar racionalidade onde non a houbo, E. Suárez fai referencia ó devandito corremento á esquerda de Díaz Baliño e mais á “perigosidade” da súa amizade con Casal: “Tal vez fose o seu achegamento á esquerda galeguista ou, máis probablemente, a amizade con Ánxel Casal, elixido ese ano alcalde dunha cidade onde non espertaba moitas simpatías, o que o fixera ‘perigoso’ ós seus ollos; parece inútil buscar explicacións á loucura asasina que trouxo aquel verán”³⁵.

En realidade, e tal como indiquei, a barbarie embafarase poucos días despois, na noite do 18 ó 19 de agosto, co seu amigo Casal, aparecendo o seu cadáver nunha curva de Cacheiras, preto do cemiterio de Teo ³⁶. De modo que os dous asasinatos parecen estar claramente vencellados na intención dos seus autores. Para estes, Díaz Baliño e Casal participaban por igual dun ideal social e político co que os seus asasinados non conxenaban.

O estreitamento ou fortalecemento da amizade, que xa viña de antes³⁷, entre Díaz Baliño e Casal tivo moito que ver coa chegada deste a Santiago unha década despois de que Díaz Baliño fixera idéntico traslado desde A Coruña á cidade compostelá. Segundo os autores da recente e documentada biografía de Casal, “parece que quen o animou para que fose para Santiago foi o seu amigo Camilo Díaz Baliño”³⁸. As razóns serían de tipo económico en relación coa súa

34 O texto completo manuscrito desta carta en DÍAZ PARDO, *o.c.*, p. 41.

35 SUÁREZ, *Camilo...*, p. 96. Pola súa parte, o seu fillo Isaac, mergullado daquela en actividades propagandísticas da esquerda política, expresa a crenza de que co seu asasinato o seu pai Camilo “pagó culpas, o parte de ellas, que yo tenía” (Cf. DÍAZ PARDO, *o.c.*, pp. 39-40).

36 Cf. DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, p. 158.

37 Díaz Pardo –o fillo de Díaz Baliño– di que Casal fora “como hermano para mi padre ya antes de la fundación de las ‘Irmandades da Fala’” (DÍAZ PARDO, *o. c.*, p. 37). Ver tamén FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F., *Ángel Casal e o libro galego* (Sada - A Coruña, Ed. do Castro, 1983), pp. 88-89.

38 DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, p. 403.

Dous debuxos de Ánxel Casal, o primeiro realizado por Carlos Maside e o segundo por Camilo Díaz na prisión de Santiago en agosto de 1936.

actividade editorial, tal como sostén Vázquez Souza contra o distinto parecer de Díaz Pardo³⁹.

Díaz Pardo, en calquera caso, lembra así o desembarco en Santiago de Casal, que deste modo se vai instalar na casa na que vivía a propia familia de Díaz Baliño desde había catro anos máis ou menos: “Cuando Casal en el año 31 decidió irse a Santiago, mi padre, que por esas fechas se iba a América, le dejó a Casal la casa de la rúa das Hortas, 20, donde montó la imprenta, para lo que mi madre y nosotros dos hijos nos fuimos para una pequeña casa en la calle de Carretas mientras todos los enseres de mi padre los guardaba Asorey en su taller de Caramoniña”⁴⁰. Deste xeito foi o seu amigo Díaz Baliño quen lle facilitou a Casal e á súa imprenta-editorial “Nós” o traslado da Coruña a Santiago ata que dous anos despois, entre abril e xuño de 1933⁴¹, faga Casal a mudanza para o nº 15 da rúa do Vilar.

39 Cf. VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 308-309.

40 DÍAZ PARDO, *o. c.*, p. 156.

41 Cf. VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 328-329.

Respecto da data do traslado de Casal da Coruña a Santiago, Vázquez Souza fala de que este debeu de ser “en maio ou xuño” de 1931⁴². Pola miña parte, coido que a posibilidade do mes de xuño debe ser descartada e que se pode dicir, polo tanto, con seguridade que o traslado ocorreu en calquera caso xa *antes do 23 de maio* se se atende á longa carta –máis arriba reproducida– de Cabada Vázquez a Díaz Baliño (cando este se atopaba aínda coa coral “De Ruada” na súa xira americana), que remata con esta referencia ó común amigo de ámbolos dous: “O Casal veuse coa imprenta pra Santiago e foise establecer ó nº 20 das Hortas. Xa ves que foi casoalidá. Saíches ti e entrou el”. A carta leva, en efecto, a data do 23 de maio. Isto está polo demais en consonancia co que di o propio Casal na entrevista que lle fixo Alvaro de las Casas no ano 1934: “En mayo de 1931 me instalé en Santiago, en el número 20 de la calle de las Huertas”⁴³.

Respecto da personalidade de Casal, ofrécenos Fernández del Riego un emotivo retrato: “Admirabamos todos nel a súa xenerosidade, o seu feitío fondamente humano, a súa galeguidade increbantable. O norde da súa vida xiraba arredor dunha identificación total co ser de Galicia. Era home de sorriso aberto, de faciana acesa, apertando decote un xaruto entre os dentes. Con fogaxe ás veces no dicir, facía gala dun idealismo galeguista sin feblezas, e dunha grande fe no porvir”⁴⁴.

O galeguismo de Casal era naturalmente anterior á súa vinda a Santiago. Recentes pescudas poñen ben de manifesto a importancia da relación de Casal coas Irmandades da Fala, ó pertencer el, desde 1921 ata o seu traslado a Santiago, á Directiva da Irmandade da Coruña de maneira sucesiva como vocal, vicesecretario ou secretario da mesma⁴⁵.

42 Cf. VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 308 e 309.

43 Cf. VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, p. 646. O texto completo desta extensa entrevista pode lerse nas pp. 643-648 desta mesma obra de Vázquez Souza e tamén en DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 345-350. Non parece tampouco, polo mesmo, moi exacto o que indica Fernández del Riego de que foi “aló polo mes de agosto do 1931” cando Casal se trasladou a Santiago (Cf. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, *o. c.*, p. 22).

44 FERNÁNDEZ DEL RIEGO, *o. c.*, p. 88.

45 Ver DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 449-450, 453-456, 460-463.

É precisamente en relación coas Irmandades da Fala como se inician os primeiros contactos entre Casal e Cabada Vázquez, dado que este –como xa indiquei– asistiu probablemente no ano 1923 na Coruña á V Asemblea, habendo constancia segura en calquera caso da súa asistencia (en compañía de Díaz Baliño entre outros) á VI Asemblea, celebrada en abril de 1930 tamén na cidade herculina⁴⁶. Nelas sen dúbida iríase pouco a pouco afinando a relación de mutua amizade tanto persoal como ideolóxica entre ámbolos dous.

Poucas semanas (ou quizais só días) antes do traslado de Casal a Santiago e só unha semana despois da proclamación da República o 14 de abril de 1931, os xornais do día 22 do mesmo mes dan conta da fundación nesta cidade da “Agrupación Nazionalista” de Santiago nun acto celebrado no Recreo Artístico e Industrial ó que asistiu unha numerosa concurrencia. Nese acto foron designados “por aclamación” os integrantes do comité provisional da Agrupación: Francisco Vázquez Enríquez como presidente, Juan Jesús González como Secretario, e Luis Seoane, Sebastián González e Xosé M. Cabada Vázquez como vocais. Este comité –do que formaba parte polo tanto Cabada Vázquez como vocal– tiña como función a organización da nova Agrupación Nazionalista con vista sobre todo á preparación do Estatuto de Galicia, dadas as posibilidades abertas pola República en relación cos posibles gobernos autonómicos⁴⁷.

Tres meses despois, o 25 de xullo deste ano 1931, Cabada Vázquez le o seu acendido poema *No día de Galicia* ante a estatua compostelá de Rosalía na magna procesión cívica presidida polo alcalde de Santiago, Raimundo López Pol. O poema remata –case un presaxio do próximo tráxico final dos seus amigos Casal e Díaz Baliño, seguramente alí presentes– deste xeito:

46 Ofrezo máis detalles sobre a celebración desta derradeira Asemblea das Irmandades da Fala en CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 213-214.

47 Cf. CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 214-216.

¡Galicia! ... ¡Nai Galicia!... ¡Terra a nosa!..., ¡Caiamos por Galicia na batalla!⁴⁸.

Unha vez obtido no mes de setembro deste ano 1931 o permiso de secularización (pouco antes recibira a orde do diaconado), Cabada Vázquez empeza a súa actividade profesional docente en Vigo, mentres que Casal continúa na súa nova residencia compostelá coa súa tradicional actividade editorial. Pronto se encontrarán, sen embargo, de novo no mes de decembro en Pontevedra con motivo da fundación do Partido Galeguista. Entre tanto Cabada Vázquez entrara xa en contacto co “Grupo Autonomista Galego” de Vigo, e formando parte deste grupo galeguista vigués (foron máis de trinta os grupos ou organizacións galeguistas presentes en Pontevedra) asistirá nos días 5 e 6 de decembro á devandita importante reunión fundacional do Partido Galeguista. Pola súa parte, Casal formaba parte da representación do grupo de Santiago, mentres que Díaz Baliño non estivo presente.

As crónicas da reunión pontevedresa falan concretamente das intervencións de Cabada Vázquez a prol da “creación dun imposto progresivo sobre a renda” (en contra da primitiva redacción da ponencia), que obtivo finalmente o respaldo da asemblea. Un tema fiscal este que suscitou un forte debate e no que Cabada Vázquez se empregou a fondo sendo ovacionado polos asistentes. Casal (aínda que non hai constancia de que intervise directamente nos debates da reunión pontevedresa) seguramente debeu de estar de acordo —dado o seu talante progresista— coa proposta (recollida formalmente no programa do Partido Galeguista elaborado nesta asemblea) do seu amigo Cabada Vázquez⁴⁹.

48 O texto do poema foi publicado na revista “NÓS” no mesmo 25 de xullo e posteriormente nun “Suplemento Gratuito de NÓS”, obra polo tanto do seu amigo Casal. Ver CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 216-221.

49 De feito, Lois Tobío Fernández (pertencente ó grupo de Santiago, ó que tamén pertencía Casal) defendeu explicitamente a proposta de Cabada Vázquez (como tamén Xerardo Álvarez Gallego, pertencente —como o propio Cabada Vázquez— ó grupo de Vigo). Para datos máis concretos sobre este punto, remito a CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 222-226.

Despois do xurdimento en Pontevedra do Partido Galeguista, Cabada Vázquez intégrase en 1932 na directiva do Grupo Galeguista de Vigo como Secretario de Actas⁵⁰, mentres que, de maneira similar, Casal actúa como secretario do grupo galeguista de Santiago⁵¹. Pero vai ser aquí en Santiago onde Casal e Cabada Vázquez se reencontrarán de novo con motivo da celebración da II Asemblea do Partido Galeguista (a primeira despois da fundacional de Pontevedra) nos días 10 e 11 de decembro de 1932. Cabada Vázquez vai a Santiago, en efecto, como un dos delegados do Grupo Galeguista de Vigo nomeados a tal efecto, e alí

Xosé Manuel Cabada Vázquez.

foi elixido “por aclamación e a proposta do grupo de Santiago” (ó que pertencía Casal) Secretario de actas para a Mesa da Asemblea⁵².

Pódese dicir que este foi o último encontro “oficial” entre Casal e Cabada Vázquez, dado que o por este non desexado, mais a el escurementemente imposto, afastamento de Galicia desde o verán do ano seguinte vaille impedir a asistencia ás posteriores asembleas do Partido Galeguista⁵³.

Pola súa banda, Casal segue adiante coa súa actividade política galeguista, republicano-esquerdista, en Santiago ata chegar a ser eli-

50 Ver CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 230-231.

51 Cf. SEIXAS SEOANE, MIGUEL ANXO, *Anxel Casal* (Santiago, Concello de Santiago-Departamento de Educación e Mocidade, 2000), p. 19.

52 Ver CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 232-233.

53 Sobre as razóns deste exilio imposto desde arriba a Cabada Vázquez, pode lerse CABADA CASTRO, *Paixón...*, pp. 102-107.

xido, por votación unánime dos concellais, alcalde desta cidade o 23 de febreiro de 1936⁵⁴, poucos días despois da victoria da Fronte Popular na que previamente se integrara en xaneiro do mesmo ano o Partido Galeguista. Como era de esperar, Cabada Vázquez escríbelle desde Linares (Jaén) dándolle a noraboa polo novo cargo. Aínda que esta carta de Cabada Vázquez pode considerarse perdida (de momento alomenos), si se sabe da súa existencia pola resposta que lle manda Casal. Na carta deste, escrita á man, sen data e coa cabeceira oficial do concello de Santiago, dise o seguinte:

Querido Cabada! Recibín a túa garimosa felicitación, que moito agradezo, pola miña chegada a iste cárrago no que estou ao teu dispor e decidido a seguir labourando con todo entusiasmo pol-o conqwerimento dos nosos ideaes.
Recibe unha aperta de Camilo e un feixe de apertas do teu decote

A. Casal.

De novo, pois unidos –coma no *Conto de Guerra*– os mesmos tres nomes (Cabada, Casal e Camilo Díaz Baliño) nesta probablemente derradeira carta de Casal a Cabada Vázquez. Se Díaz Baliño traballaba como delineante no concello compostelán desde había xa tempo, agora coa chegada do seu amigo Casal á alcaldía do concello o seu traballo seguramente multiplicaríase, mentres que Cabada Vázquez só podía desde lonxe acompañar e participar de algún modo nos seus logros. Casal chegaría incluso, ademais, o 23 de marzo de 1936 (un mes xustamente despois da súa elección como alcalde) a ser elixido tamén vicepresidente da Deputación provincial coruñesa. Poucos días despois, o 2 de abril, morre Cabada Vázquez en terras andaluzas.

Como alcalde, Casal presidíu a asemblea do Estatuto, que foi posteriormente plebiscitado o 28 de xuño e presentado a mediados de xullo, case no comezo mesmo da contenda civil, ó Presidente das Cortes. Formaba parte Casal da comisión que o presentou en Madrid. Pouco despois da súa volta ocorrerían os tráxicos acontece-

54 Importante e clarificadora información ofrecen sobre esta actividade política de Casal nesta época DOBARRO PAZ / VÁZQUEZ SOUZA, *o. c.*, pp. 97-100, 103, 107-110.

mentos que levaron ó carcere e ó posterior asasinato tanto a Casal como a Díaz Baliño.

De modo que en pouco máis de catro meses a bíblica “corda de tres fíos”, que non se rompeu, deixa sen embargo de ser experiencia e encontro viventes para pasar a converterse –poderíase dicir– en historia exemplar e paradigma de galeguismo.